

CZIKE BERNADETT

A pedagógusszerep változása

**Alternatív és nem alternatív iskolák összehasonlító
elemzése**

2005.

Tartalomjegyzék

Előszó és köszönetnyilvánítás.....	6
A táblázatok jegyzéke.....	9
Ábrák jegyzéke.....	10
1. A környezet változása és a fejlődés iránya	8
2. A pedagógusszerep változás fontos előzményei.....	13
2.1 Szerepfelfogások a neveléslélektanban, első jelek a XX sz. derekán.....	13
2.2 Szerepfelfogás néhány markáns reformpedagógiában.....	16
2.3 Szerepfelfogás a jelenkori hazai alternatív mozgalmakban.....	22
3. Egy új szerepértelmezés.....	25
3.1 Szabálykialakítás és szabálytartás.....	27
3.2 A pedagógus-diák partneri viszony.....	36
3.3 Visszajelzés, értékelés.....	47
4. Két elővizsgálat a különböző pedagógusi szerepfelfogások egyes hatásainak összehasonlításához (2000-2002).....	57
4.1 A vizsgálatok ismertetése.....	57
4.2 A kutatás eredményeinek bemutatása a felvett kérdőívek alapján.....	62
4.3 Következtetések és tovább vizsgálendő kérdések.....	72
5. Összehasonlító vizsgálat az alternatív és nem alternatív iskolába járó diákok körében (2003).....	74
5.1 A vizsgálat bemutatása.....	74

5.2 A diák közérzete.....	77
5.3 Az iskolai légkör (IL): igazságosság az iskolában.....	90
5.4 A diák közérzete és az iskolai légkör összehasonlítása.....	100
5.5 A tolerancia	101
5.6 A szabályok jellege, kialakulása.....	104

6. A vizsgálatok eredményeinek összegzése az elméleti kiindulópontok tükrében	124
--	------------

7. A kooperatív tanulás a pedagógusszerep tükrében.....	139
--	------------

Utószó.....	148
--------------------	------------

Jegyzetek.....	149
-----------------------	------------

A táblázatok jegyzéke

A személyiség egyes jellemzői és a nevelő hatás.....	11
A háromféle szabály és az alkalmazott nevelési módszerek variációi.....	33
Az összes állításra adott válaszok átlaga és szórása.....	77
Összevont átlagok iskolánként.....	78
Az egyes kérdésekre adott válaszok átlagainak összehasonlítása.....	88
A két csoport átlagai a közérzet egyes témaköreiben.....	89
Az iskolák átlaga az egyes kérdésekre adott válaszok alapján.....	91
A két csoport átlagai az igazságosság témakörében.....	96
A két csoport tolerancia átlagai	102
A két csoport összehasonlítása az egyes kérdésekre adott válaszok szerint (tolerancia)	102
A nem alternatív iskolák adatai.....	109
Az alternatív iskolák adatai	115
A kétféle tanulásszervezési mód rejtett tanterve a pedagógusi attitűd szempontjából.....	143
Pedagógusi feladatok a kétféle tanulásszervezésben.....	145

Az ábrák jegyzéke

Szabálytípusok.....	106
Hogyan alakulnak ki a szabályok?.....	106
A szabályok megszegésének következményei.....	107
A két csoport összehasonlítása a válaszolók száma szerint	119
A két csoport összehasonlítása a szabályok típusa szerint	120
A két csoport összehasonlítása a válaszolók száma szerint (kialakulásának módja)	121
A két csoport összehasonlítása a szabályok kialakításának módja szerint..	122
A két csoport összehasonlítása a válaszolók száma szerint (A következmények).....	122
A két csoport összehasonlítása a következmények típusa szerint.....	123

Előszó és köszönetnyilvánítás

Kutatási témám a pedagógus szerepének tanulmányozása: a pedagógus-diák kapcsolat, az iskolai szabályok kialakulása, a toleranciára nevelés, valamint az értékelés vizsgálatain keresztül. Vizsgálati módszerem a kérdőív. Alternatív és nem alternatív iskolák diákjait kérdeztem meg, s a kitöltött kérdőíveket elemeztem. Összesen 554 nyolcadikos diák és 22 pedagógus vett részt a több szakaszos felmérésben.

Az alternatív iskolákban alkalmazott pedagógiai gyakorlat ilyen jellegű elemzése, és annak – ezeken a területeken – más iskolákkal történő összehasonlítása, Magyarországon még nem történt meg. A kutatás kezdetén és az eredmények elemzésekor legfőképpen az motivált, hogy rátaláljak azokra az alternatív iskolákban meghonosodott eljárásokra, módszerekre és attitűdökre, amelyeket a tapasztalat pozitívan igazol, és amelyek alkalmazása célszerű lenne az egész közoktatásban.

Vizsgálataim lebonyolítása elképzelhetetlen lett volna azon munkatársaim segítségével nélkül, akik az elmúlt években együtt dolgoztak velem az Alternatív Pedagógusképző Műhelyben.¹ Külön köszönettel tartozom ezért Menczel Évának és Boga Dórának, akik a 2003-as vizsgálat során a kérdőívek diákokkal történő kitöltését lebonyolították.

Az elővizsgálatok során Fehér Márta, Kereszty Zsuzsa, Szabó Csilla és Zagon Bertalanné voltak azok, akikkel együtt dolgoztam. Rendszeresen megbeszéltük a vizsgálatok egyes eredményeit. Fehér Márta, Kereszty Zsuzsa és Szabó Csilla többször elolvasta és véleményezte dolgozatom korábbi változatait, ezzel sokat segített a disszertáció megszületésében. Nógrádi Zoltánnak a kutatási eredmények statisztikai összegzésében nyújtott segítségét szeretném megköszönni.

Köszönettel tartozom Dr. Nádasi Máriának, aki az utolsó fázisban sok szakmai segítséget nyújtott; gondolatai és kritikái nagyban befolyásolták alkotó munkámat. Témavezetőm, Dr. Faragó Klára az egész munka során mellettem állt, biztatott, s az a meggyőződés, hogy a vizsgálat ilyen széleskörű legyen, és ennyiféle szempontból elemezzem eredményeit, jelentős részben az ő hatására alakult ki bennem.

Doktori dolgozatom könyv formátumú átdolgozásában jelentős segítséget kaptam Vajda Zsuzsannától.

Ezúton mondok köszönetet a vizsgálatban résztvevő iskolák pedagógusainak és diákjainak az érdeklődő együttműködésért. Különösen az alternatív iskolák pedagógiai vezetői és pedagógusai segítettek és támogatták munkámat, valamint engedélyezték iskolájuk dolgozatomban névvel történő szerepeltetését is.

1. A környezet változása és a fejlődés iránya

Az információs forradalom, az információhordozók megsokasodása, a média fejlődése és modernizálódása elengedhetetlenné teszi az iskola szerepének újraértelmezését. Az iskola többé nem a tudás elsőrendű hordozója, a tudásnak számos más, esetenként szélesebb körű, megbízhatóbb forrása vannak. Az iskolában folyó munkát nagymértékben meg kell, hogy változtassa a külső, állandóan változó környezet. A fenti változások következtében a gyerekek is megváltoztak. Az ingergazdag és robbanásszerűen változó társadalmi és gazdasági környezet hatására sokkal nehezebben köthető le a figyelmük, megváltozott az érdeklődési körük, mások az igényeik. Hozzászórtak ahhoz, hogy környezetük hihetetlenül gyorsan változik, a másodpercenkénti sok-sok inger állandó odafordulást és alkalmazkodást igényel tőlük. Az információrobbanás következtében rengeteg ténnyel és jelenséggel találkoznak, amelynek feldolgozása sok időt és sok segítséget igényel. Fontos lett az információk súlyozásának és szűrésének, valamint az elaboráció, a feldolgozás képessége is. A pedagógusok és a diákok többsége szenved a változások iskolai hatásai miatt, nem találja azokat a fogódzókat, amelyek alkalmasak lehetnek a diákok motiválására és eredményes tanítására, nevelésére.

Ebben a környezetben újra kell gondolni a pedagógus szerepét, az eddig bevált pedagógiai elveket és nevelési, tanítási módszereket.

Szükségessé teszi az iskola feladatának újragondolását az 1989-90-es, Magyarországon végbemenő rendszerváltás, a társadalom diktatúrából demokráciába való átmenete. A demokratikus rendszerekben jobban boldogul az az egyén, aki önálló döntéseket képes hozni, bízik magában, és véleménye van a körülötte lévő világról. A tekintélyelvű, diktatórikus rendszerrel ellentétben, a demokráciában a konformizmus helyett több teret kap a kreativitás, az egyéniség kibontakozása, az önállóság.

A demokrácia térhódítása a világ különböző társadalmában, egyre inkább szükségessé teszi, hogy újraértelmezzük a felnőtt-gyerek viszonyt is: a gyermekek nagyobb szabadságban, magyarázatokkal alátámasztott szabályok szerint kell, hogy felnőjenek, egyre erőteljesebb az az igényük, hogy kipróbálhassák magukat, és az erre alkalmas helyzetekben ők dönthessenek.

Megváltozott az iskolába járó gyerekek összetétele is. Az iskola nagyon sokféle gyereket nevel együtt és egy időben, így nehézséget jelent a pedagógusok számára a sokféle képzettség, sokféle háttértudás megjelenése, s ezzel törvényszerűen előtérbe kerül a különbségeket figyelembevevő tanítás problematikája is. Az esélyegyenlőség és a társadalmi igazságosság elve szükségessé teszi a heterogén csoportok létrehozását. Ki kell alakítani a csoporton belül az egyéniséghez alkalmazkodó bánásmódot, az egymás iránti tisztelet valamint az egymás segítségének képességét. Tartósnak ígérkező probléma a hazai iskolákban az előítéletes gondolkodás, a kellő tolerancia hiánya, a másság elutasítandóként való értelmezése, mind a pedagógus-diák kapcsolatban, mind pedig a diák-diák kapcsolatok terén.

Az iskola a társadalmi célok megvalósításának fontos színtere², az iskolai nevelés során lehetőség kínálkozik arra, hogy az iskola, mint szervezet modellként működjön, s ezzel maga is hasson a társadalmi környezetre.

A társadalmi változások – a gazdasági és politikai berendezkedés új kereteinek kialakításán túl – egészében és tartósan csak az ember mentális sajátosságainak változásával mehetnek végbe, az új berendezkedés, a demokrácia így valósulhat meg. Az emberek mentális felkészültségéhez jelentős mértékben hozzájárul az iskola.

A család visszaszorulása a nevelésben, vagyis az a tény, hogy a gyerekek egyre kevesebb tartalmas időt töltenek szüleikkel, illetve, hogy az együtt töltött idő mennyisége is csökkent megnöveli annak a szükségességét, hogy az iskola a teljes személyiség fejlesztésére törekedjen. Fontos szerep jut így az érzelmi nevelésnek, az érzelmi intelligencia fejlesztésének, a tolerancia kialakításának, valamint a szociális készségek – például az együttműködés készség – fejlesztésének.

A társadalmi változások bizonytalanságot szülnek, és nehezítik az iskolában folyó munkát. A helyzet paradox: a változásokkal egy időben, azokat elősegítve kell, hogy működjön az iskola, de ugyanakkor egyik alapfunkciója a gyermekek biztonságának megteremtése, jövőkép kínálása, a tervezés feltételeinek biztosítása. Az e funkciónak való megfelelés alapfeltétele a stabil háttér, a politika és a társadalom elvárásainak kontinuitása. Az iskola védelmi funkciójából következik, hogy igen nehezen változik, lassan mozdul el, és ezért csak lemaradva képes követni a környezet változásait. A pedagógusok, mint az iskolai folyamatok meghatározó tényezői a biztonság érdekében sokszor igyekeznek változatlanok maradni, még akkor is, ha minden körülmény azt igazolja, hogy új eljárásokra, új elvekre van szükség.

A pedagógus ebben a folyamatban, mint irányító személy vesz részt. Szerepét az elmúlt időszak irodalmában³, s igen jelentősnek tartják, jóformán az iskolai céljainak megvalósításából minden feladat rá hárul, a teljes felelősséget ő viseli. A pedagógusszerep változásának szükségessége könnyen belátható, hiszen a fent vázolt társadalmi körülményekhez kell alkalmazkodnia a pedagógusnak is. A szerep a társadalmi státusból következő viselkedés mintát, a státusz alapján elvárt viselkedést, attitűdöt jelenti. Napjainkban az elmúlt időszak társadalmi változásain kívül a pedagógus szerepértelmezést nehezíti, hogy négyévente (a közoktatás vezetőinek cserélődése miatt) változik az iskola feladatának meghatározása. Változik az iskolai évfolyamainak száma, az iskolarendszer alapszerkezete, a tanterv, változnak a követelmények, és mind emellett változóban van a felsőoktatás. Új közoktatási törvényt fogadott el a parlament, változik a felsőoktatási törvény, sem a diák, sem a szülő, sem a pedagógus nem lehet biztos az elkövetkező évek, évtizedek oktatáspolitikájának alakulásában, és a változások megnehezítik a tervezést.

Új körülmény – ami a neveléstörténetben eddig nemigen fordult elő – hogy a pedagógusok sokszor maguk is olyan készségekben, képességekben, ismeretekben szenvednek hiányt, amelyeket feladatuk lenne megtanítani tanítványainak. Hiányt szenvednek, mert az új készségek szükségessége csak az utóbbi években merült fel. Az informatika és az idegen nyelv ismerete – hogy csak a legnyilvánvalóbb területeket említsem – ma rendkívül fontos, felnőttként megtanulni ezeket nehezebb, mint fiatalon. Így állhat elő az a paradoxon, hogy sok esetben a diák bizonyos területeken felkészültebb, mint tanára.

A 20. század elején megjelenő reformpedagógiák, valamint a humanista pszichológia és az abból kinövő pedagógiai rendszerek újraértelmezik a nevelés módszereit, a gyermekre gyakorolt hatásokat. Az elmúlt évtizedekben kétségbevonhatatlan volt a felnőtt vezető, irányító szerepe, mint olyan valakié, aki tudja az utat, ismeri a jövőt. Ma egyre inkább a segítő szerep kerül előtérbe, a nevelő legfőbb feladata az egyéni utak megtalálásának elősegítése. A nevelés modern felfogása szerint a nevelő inkább hasonlít olyan személyközpontú tanácsadóra, aki megteremti a fejlődés feltételeit.

Összegezve, ha fel akarjuk vázolni az új személyiségjegyeket, amelyek várhatóan szükségesek a 21. század nemzedéke számára, először a bizonytalansági tényezőket kell számba vennünk. Nem tudjuk megmondani pontosan, milyen ismeretek kellenek, nem tudjuk megmondani, milyen munkakörök lesznek a mostani gyerekek felnőtté válásának pillanatában, nem tudjuk megmondani pontosan milyen életpályára készítjük fel a fiatalokat. Ha meg akarjuk határozni azokat a szükséges kellékeket, amelyekkel a fiataloknak az